

*The Choice – Philosophical and Psychoanalytic Dimensions
Изборът – философски и психоаналитични измерения*

ХРИСТИЯНСКИ ИДЕИ ЗА СВОБОДАТА НА ЧОВЕКА И НРАВСТВЕНИЯ ИЗБОР СПОРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИТЕ НА РУСКАТА РЕЛИГИОЗНА ФИЛОСОФИЯ (Ф. ДОСТОЕВСКИ, Н. БЕРДЯЕВ И Б. ВИШЕСЛАВЦЕВ)

Костадин Нушев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В рамките на това изложение се прави опит за маркиране на някои по-важни християнски истини и идеи за свободата на човека и тяхното значение за формирането на някои основни и характерни позиции на християнската етика по въпросите на нравственото самоопределение и нравствения избор. На второ място се привеждат някои по-важни философски идеи и интерпретации за свободата и нравствения избор на трима от водещите представители на руската религиозна философия (Ф. Достоевски, Н. Бердяев и Б. Вишеславцев), които чрез своето творчество илюстрират тези идеи и разкриват до голяма степен един характерен и определящ за руската интелектуална традиция и философска култура подход към темата за свободата и нравствения избор.

Keywords: Christian ethics, freedom of choice, Russian religious philosophy

Известно е, че както философията, така и християнството ценят високо свободата на човека и се опитват да изяснят основите и характера на свободния избор и самоопределението на човека в неговите различни измерения. Без свобода човекът се обезценява, унижава и се лишава от своето достойнство, а етиката става безсмислена и невъзможна. Християнството според Николай Бердяев е религия на свободата и затова идеята за свободата е централна за самото християнство. Без свободата са непонятни както сътворяването на света, така и грехопадението и изкуплението. Без свободата е невъзможно да се разберат феномените на вярата и е невъзможна теодицеята.

Руската религиозна философия е дълбоко свързана с някои важни аспекти на християнското учение за свободата и нейните представители изследват задълбочено проблемите на нравствения избор на човека. Важни и значими, с оглед на тази тема, са философските идеи и интерпретации на трима изтъкнати представители на руската религиозна философия – Фьодор Достоевски,

Николай Бердяев и Борис Вишеславцев, които разкриват и илюстрират съдържанието на тези християнски идеи по свой собствен и специфичен начин, като с това демонстрират до голяма степен един своеобразен и определящ за руската философска култура начин на мислене и подход към проблематиката за свободата и нравствения избор.

1. Християнски идеи за свободата на човека и нравствения избор

Християнството се основава върху учението на Иисус Христос и основните принципи на евангелската нравственост, които са разкрити в Свещеното писание на Новия завет. Една от основните истини в учението на Иисус Христос е истината за човека и за неговото достойнство като свободно и нравствено същество, което е способно на свободен и съзнателен избор. В Евангелието на много места се разкрива идеята за свободата на човека, която се разглежда в различни аспекти и се интерпретира в различен контекст.

1.1. Свобода и истина. Свободният избор и робството на греха

Знаменателни и определящи за християнската нравственост са думите на Иисус Христос от Евангелието според Йоан Богослов: „Ще познаете истината и истината ще ви направи свободни“ (Йоан 8: 32). Тук е поставена една дълбока и фундаментална връзка между свободата и истината. Истинската свобода винаги е свобода в истината, или свобода заради истината, която в библейския смисъл на думата и като съдържание на понятието се разбира едновременно като прав-да и правилен избор, като праведност и осъществяване на предназначението на човека в един едновременно екзистенциален и нравствен смисъл. Да познаваш истината според тези думи на Иисус Христос, истина, в която се постига свободата, не е само въпрос на гносеологическо познание, а преди всичко въпрос на нравствен избор. Това става ясно от пояснението, при което като опозиция на истината и истинното съществуване Христос посочва греха: „Истина ви казвам: всякой, който прави грях, роб е на греха“ (Йоан 8: 34).

На недоумението и отговора на юдеите, че те винаги са били свободни и никога не робуват на никого (Йоан 8: 33), Спасителят уточнява и пояснява, че този, „който върши грях, става роб на греха“! Така Той поставя като контрапункт на свободата и истината понятието за греха, което, от своя страна, е израз на отрицанието и пълната противоположност както на истината, така и на свободата. В така очертаната перспектива християнската евангелска нравственост ни разкрива едновременно два момента – условие за истинската свобода е познанието на истината, от една страна, но едновременно с това човек може да се окаже и подвластен на греха, което означава да живее в заблуда, лъжа и като цяло да пребивава в едно измамно и неистинно съществуване.

По същество тук Иисус Христос се придържа към едно библейско разбиране за двата пътя и двете възможности пред човешката свобода и очертава две въз-

можности за човека да избира. Това са две перспективи пред човешката свободна воля, които водят след себе си като последица съответно два модуса на съществуване. Този тип мислене и това по-радикално разбиране за човешкия избор разкриват едно много характерно за тогавашната юдейска религиозна традиция, философия и етика положение. Това е учението за двата пътя – за тесния и стръмен, труден, но славен път към Божието царство и за лесния и широк път към греха и духовната погибел (Матей 7: 13 – 14).

От тази дискусия става ясно също така, че събеседниците на Иисус Христос възприемат свободата на една по-скоро политическа или социална плоскост, като я интерпретират предимно като независимост. Ясно е, че условие за свободата е независимостта или автономията на волята, но тук Иисус Христос ни казва, че формалната независимост не е достатъчна да ни опише в пълнота същността и характера на човешката свобода. Независимостта е важно условие, но тя представлява само един първоначален диалектически момент в разгръщането на свободата. Независимостта и автономията са условие за свободния избор, но не по-малко важно е какво избира свободно и съзнателно човекът като субект на своята свободна воля.

Правото на избор и автономията са необходимо и първоначално стъпало при разкриването на човешката свобода. Те са сякаш минимумът на човешката свобода, но Иисус Христос посочва едно по-дълбоко и по-цялостно измерение на човешката свобода, определяйки също така и съдържанието на свободата посредством посочването на два полюса, между които се движи човешкият избор. Свободата не е само и просто независимост. Това е формалната страна на свободата като възможност за избор. В човешката свобода неизбежно присъства и се съдържа един принцип на автономия на волята, но той не е достатъчен, за да бъде реализирана свободата в своето положително нравствено съдържание. Човекът е свободен да избере и греха, и злото и така да реализира в отрицателен смисъл своята възможност за избор, но той може да бъде истински свободен само ако реализира своята свобода в истината чрез един положителен нравствен избор. Само ако избира истината, доброто и правдата и живее в истината по един добродетелен начин, той може да остане свободен, докато противоположната възможност за избор, която е проява на произвол, на безотговорност и грях, не води до истинска и автентична свобода (Бердяев, 1993).

По парадоксален начин отрицателният избор води до загуба на пълнотата и същинската положителна ценност на свободата, макар този формален момент на свобода на избора да е неотменна част от битието на самата свобода. Когато човекът свободно и доброволно става роб на греха, той избира една фалшива свобода, която не реализира истината, доброто и правдата. Това е свобода, която не постига своята цел. Макар всеки сам да извършва този отрицателен избор свободно и да е свободен да избере греха, по един парадоксален начин вече наличният грях, който е станал действителен чрез свободния избор на волята, поробва човека и го

лишава от истинското му достойнство и накърнява неговото пълноценно съществуване като свободна личност. Тук се разкрива една особена и фатална според Николай Бердяев отрицателна, или негативна, диалектика на човешката свобода. Макар ние да сме напълно свободни при първоначалния избор и да избираме свободно това състояние, то когато вече сме извършили свободно своя избор в духовен и екзистенциален смисъл след неговата реализация, ние или се утвърждаваме в свободата чрез истината, или се лишаваме от истинската и автентична свобода и ставаме роби на греха (Бердяев, 2002: 83 – 95).

Тази евангелска истина е послужила като отправна точка за разграничаване в християнската етика между понятията за формална свобода на избора, която обхваща възможността за избор между различни алтернативи – за избор между истина и грех, между правда и неправда, между добро и зло, от една страна, и наличието на положителна или реализирана истинска нравствена свобода на избора, при която човекът като субект на нравствения избор вече е избрал и извършил свободно своя избор, като се е самоопределил към една от възможните алтернативи. Тази свобода е свободата на реализирания човешки избор, която вече, от своя страна, определя нравствения характер на неговите действия и постъпки, а в по-дълбок план определя характера на неговото съществуване.

1.2. Отрицателна и положителна свобода на волята

Блажени Августин нарича тези две форми или степени на свобода съответно отрицателна, или минимална свобода (*libertas minor*), и положителна свобода (*libertas major*), защото те определят различните моменти от нравствения избор на волята и участват в процеса на самоопределението на човека. За да има възможност за избор, е необходимо да съществува една първоначална или първична възможност за свободно произволение (*liberum arbitrium*), но от това как човек решава и свободно реализира своя избор и каква насока дава на своята воля зависи нравственият характер на неговия избор и на съответната постъпка. Всеки човек сам се самоопределя при своя нравствен избор и от неговото суверенно и съзнателно решение се определя дали е избрал доброто, истината и правдата, или греха, злото и неправдата. В първия аспект на тази свобода на избора е налице формалната възможност да се избере както доброто, така и злото. Тази свобода е изначална даденост на човека, която Сам Бог е вложил като неизменна характеристика на неговото духовно битие. Затова от тази именно първоначална свобода на човешкия избор произлизат както доброто, така и злото като човешки действия и постъпки (Панчовски, 1996: 477 – 484).

Човекът е способен да избира добро и зло, защото е получил от Бога това достойнство и този дар да бъде свободен. Нещо повече, човекът свободно може да твори както добро, така и зло. Той има творческа способност за активно действие в света и затова от тази негова духовна потенция да бъде свободен творец, възникват и се реализират доброто и злото чрез неговия избор. Но от този избор, от своя

страна, произтичат последици и резултати, които определят съдбата и участието на отделната личност и превръщат човека в отговорен за своя собствен избор.

1.3. Свобода и отговорност

Тук вече се докосваме до една друга евангелска истина, която Иисус Христос илюстрира с „Притча за блудния син“ – това е дълбоката връзка между свободата и отговорността, която е свързана със свободния избор на човека и неговите последици за самия него (Лука 15: 11 – 32). Тук вече Евангелието ни показва пътищата на човека посредством реализираната свобода на избора. Той може да се отдаде на своя произвол, да избере пътя на безотговорната свобода, но може и свободно да реши да се обърне от този път и да се възвърне към пътя на правдата и истината.

Какво се случва, когато човек избира да тръгне по пътя на една безотговорна свобода? Евангелската истина ни посочва трагичните последици на едно състояние, което е резултат от отдалечаването от пълнотата на живота и достойнството, и поука, че свободният избор да пребиваваш с Бога е залог за запазване на свободата и достойнството на възлюбен син в духовния дом на Небесния Отец. Всеки човек чрез своя свободен избор може да избере да бъде в съгласие с Божествената правда или да разпилее своето достойние и даденото му богатство, като достигне до състояние на мизерно съществуване и крайна духовна бедност. Последиците от този избор са оскъдица, нещастие и трагична загуба на първоначалното достойнство.

Но от друга страна, Иисус Христос ни посочва и възможността на този, който се е заблудил и подмамил чрез фалшивата представа за свободата като абсолютна автономия, решил е да реализира една измамна визия за свободата като пълен произвол и безотговорност дори към своето собствено лично достойнство, да се възвърне към себе си, да се обърне от греха и да се завърне отново към пълнотата на живота. Дори в падението и бедствието, като последици от греха, е възможно грешникът да се опомни, да дойде на себе си, да възстанови единството със собствената си съвест и да реши да се върне към правия път, като изпълнява свободно и доброволно изискванията на естествения нравствен закон. Това е обръщане от греха и завръщане към Бащиния дом на духовното съществуване. Чрез този избор се възвръща и истинското достойнство на човека като свободен и възлюбен син (Лука 15: 32).

1.4. Вътрешна и външна свобода

Друга много важна идея за свободата в християнството е идеята за две измерение или две важни перспективи на свободата – свободата като вътрешно самоопределение на духа и свободата като външно действие и реализиране на решение и избора (Панчовски, 1996: 468 – 473),

В християнството, а и от обща философска перспектива, човешкото съзнание

се определя посредством две основни качества и характеристики – субектност и интенционалност. Човешките нравствени действия са обмислени, мотивирани, съзнателни, самопроизволни и свободни. Обикновено, когато говорим за свободата на волята и свободата на избора и произволението, имаме предвид съзнателен и свободен избор. Този избор е предшестван от вътрешно обмисляне и избор на мотивите за нравствената постъпка, но също така той се определя от намерение, решение, стремеж и насоченост на волята към някаква цел.

Това разбиране в евангелската нравственост и християнската етика се обуславя от думите на Иисус Христос, че „от сърцето на човека излиза добро и зло“. Сърцето като духовен център, като духовна дълбина на човешкото същество е извор на свободата и на дълбочината на решението като плод на вътрешно убеждение и избор и затова може да се каже, че свободата има както вътрешни духовни корени, така и външно измерение чрез разкриване и реализиране на предприетите действия.

Дълбоките основания за дадена постъпка, решението и изборът на волята се извършват в дълбините на човешкото сърце. Там, в тази ирационална дълбочина на своя дух, човекът взема решение, самоопределя се, там той се вслушва в гласа на своята съвет и от там произтичат последиците на неговия избор. Затова в християнството се говори за вътрешна свобода на избора и самоопределянето, което като акт на свободната воля се извършва като решение и решимост за постъпката, от една страна, и за външно осъществяване на този свободен акт, което зависи от конкретните обстоятелства и условия на ситуацията и условностите на човешкото съществуване.

По този начин по въпросите за детерминизма и индетерминизма християнската етика заема балансирана и междинна позиция, при която се отхвърлят концепциите на механистичния, психологическия и свръхестествения детерминизъм, според които човешките действия са плод не на свободен избор, а на определени външни или вътрешни причини и фактори, но също така се отричат и принципите на индетерминизма, които не отчитат факта, че човешката свобода не е абсолютна и свободните решения и действия се взимат и осъществяват от човека с оглед на съществуващите закони на тукашната действителност и се реализират в контекста на съществуващите причини, но с оглед на избраната цел. При отстояване на принципите на свободата на волята и свободния избор християнството отрича абсолютизирането на каузалната детерминираност на човешките действия и постъпки, като се позовава на принципа на телеологичното целеполагане, което произтича от свободата на човешкия дух, която се реализира посредством използване на наличните закономерности в природата и съобразяването на човешките свободни действия с оглед на тяхната цел.

Но от друга страна, човешките постъпки могат да бъдат и импулсивни, неразумни, немотивирани или обусловени от доброволното и съзнателно съобразяване на човешкия избор с някакви външни и вътрешни фактори. Тук вече се докосваме до

етическите и психологическите измерения на намерението, влеченията, склонностите и ирационалните подбуди, върху които различни модуси на съзнанието също оказват голямо значение при мотивацията на нравствения избор на човека.

1.5. Мотиви за нравствения избор и нравственото самоопределение

Човешкият нравствен избор според християнската етика винаги е мотивиран и има своите основания в съзнателни цели или несъзнателни подбуди. Много важно значение при определяне на характера на свободата на волята и насоката на конкретния избор имат намеренията и мотивите за съответната нравствена постъпка. Върху основанията и мотивите на нравствения избор оказват влияние както рационални подбуди, така и ирационални подтици и импулси. Ирационалният характер на свободата според християнски мислители и богослови означава, че тя може да бъде извор както на добри постъпки, така и на злосторство и да се превърне в източник за реализиране на тъмни и слепи инстинкти. На тези проблеми се спират в своето творчество по различен начин и от различна перспектива много църковни учители и християнски мислители. Този аспект от проблематиката на свободата на избора е важен и за тримата представители на руската християнска религиозна мисъл – Достоевски, Бердяев и Вишеславцев. И тримата руски мислители подчертават в своето философско творчество идеалната или възвишена форма на свободата като избор на истината и реализиране на човешкото предназначение, но също така обръщат особено внимание на ирационалните подтици, на тъмните и подмолни подбуди и подсъзнателните импулси на човешкото поведение.

Всеки от тях по свой собствен и уникален начин изследва онтологичните дълбини на човешкия дух и открива корените на свободата в бездната на ирационалната стихия (Бердяев), търси произхода на злото в тъмната страна на човешката природа (Достоевски) или открива подмолните влечения на подсъзнанието и ирационалните подтици за човешките действия (Вишеславцев).

2. Християнските идеи за свободата на човека според представителите на руската религиозна философия

Руската религиозна философия е дълбоко свързана с християнската традиция и духовната култура на Православието (Хоружий, 1991).

Посочените тук накратко по-важни и по-характерни християнски идеи и религиозно-философски аспекти в учението за свободата на човека и свързаните с тях етически измерения на нравствения избор могат да бъдат много добре илюстрирани чрез философските възгледи и интерпретации на Ф. Достоевски, Н. Бердяев и Б. Вишеславцев. И тримата руски мислители се вълнуват дълбоко от проблемите на свободата, изследват произхода на злото, тълкуват мотивите за нравствения избор на човека и разглеждат сериозно нравствената проблематика на страданието като кръст и участ на човека, произтичащи от неговия свободен избор и нравствена отговорност.

2.1. Духовните дълбини на свободата в антропологията на Ф. Достоевски

Свободата и нравственият избор, който определя духовните перспективи на човешкото съществуване и екзистенциалните измерения на човешката участ в този свят, се разглеждат от руските религиозни мислители не само като свобода на волята в нейното функционално значение като нравствено самоопределение, а по-скоро като свобода на човешкия дух, като свобода на фундаменталния избор и модус на човешкото съществуване, който определя характера и насоката на последващите нравствени актове (Бердяев, 1992а).

За Достоевски е от основно значение да изследва именно пътищата на тази реализирана свобода, да представи състоянията, до които тя довежда човека, и да разкрие връзките на свободата на човека с нравствената отговорност за последиците от един или друг извършен избор. Свободата има трагичен характер и води до вътрешни терзания и страдания, но без нея човек губи своя човешки облик и се превръща в патологично и уязвено от душевните недъзи същество.

В своите повести и романи („Записки от подземие“, „Престъпление и наказание“) Достоевски подхожда като психолог и антрополог към изследването на човека и движещите сили на неговия нравствен избор. Като писател, той се интересува от различните типове човешки характери („Бесове“), но най-вече го интересува човекът, който търси истината и правдата в живота, отстоява своето достойнство като свободно същество и живее в напрегната духовна атмосфера на нравствен избор между доброто и злото („Идиот“ и „Братя Карамазови“).

В „Записки от подземие“ руският писател се занимава с мястото и значението на ирационалните и подмолни влечения, определящи съзнанието на човека, и изследва тяхното влияние върху търсенето и отстояването на неговото субективно и индивидуалистично разбиране за свободата като произвол и последиците от това разбиране за избор (Достоевски, 2005: 7 – 16).

В романа „Престъпление и наказание“ Достоевски също изследва влиянието на определени идеи върху съзнанието и избора на волята и проследява последиците от съзнателно извършеното престъпление, терзанията на съвестта и борбата за вътрешен мир със себе си, които не престават, докато не бъде разкрита истината и не бъде удовлетворена Божията правда чрез справедливото възмездие, пожелано свободно като заслужено наказание за извършената неправда (Франк, 1990: 391 – 397).

„В творчеството на Достоевски според авторитетното мнение на проф. Василий Зенковски с голям замах, широта, дълбочина и всеобхватност се разкрива изначалният замисъл на руската етическа мисъл относно „тайната на човека“ и на Богочовека Христос, която блести като най-прекрасно украшение на руския Логос. Цялото му творчество не е нищо друго освен „етическо оправдание“ и прослава на християнството и православния масианизъм, пронизани от духа на „етическия максимализъм“ (Долгушин, Цыплаков, 2011).

В центъра на идейното пространство и художествено творчество на Достоевски е човекът, и то именно като свободен и избиращ свободно своя път в живота. Той се интересува от „загадката“ и „тайната“, която представлява всеки човек, и счита, че тя може да бъде разгадана само в светлината на християнската истина за Богочовека (Бердяев, 1992а).

Достоевски признава значението както на минималната, или низша, първична свобода на избора, така и на идеалната, възвишена свобода в истината и доброто, която е цел на човека и венец на неговото свободно произволение. Но той не приема принудителното достигане до втората възвишена свобода, без да се признае на човека изначалното право на избор и без да откликне той на Христовия призив свободно. Ако се отрече първата и изначална свобода на избора в името на втората реализирана нравствена свобода, се потъпква свободата на духа и вместо човешкия автономен избор някой отвън вместо него решава и налага своя избор. Това би било унижително за свободата и достойнството на човека и води до различни форми на авторитаризъм, потисничество и деспотизъм. Независимо дали са в областта на политиката, религиозния живот или обществото (Бердяев, 2002).

Христос е пожелал свободната любов на човека, се казва в Легендата на Великия инквизитор, и с това е дал на човечеството един велик дар – дара на свободата, но и велика отговорност всеки сам да решава и избира, като носи сам отговорността на свободата, а не прехвърля на друг това велико духовно бреме. Свободата е кръст и всеки сам избира и решава дали следва Христос свободно, да се бори със своите слабости и да върви по Христовия път, или да предостави на друг да решава вместо него. Тук Достоевски отхвърля съблазните на различните хетерономни форми на организация на човешкия живот както в индивидуален, така и в обществен план. Той е привърженик на християнския максимализъм, но същевременно е и реалист и много задълбочен психолог, който прониква в съкровените кътчета на човешката душа и изследва скритите, тайни мотиви за човешките постъпки (Бердяев, 1992а).

Достоевски изследва тайната на човека и се стреми да разбере загадката на човешката личност, като се интересува не от абстрактната идея за човека, а от конкретния човек и неговите духовни търсения, подсъзнателни влечения, подбуди, пристрастия и маниакални идеи. Него го вълнуват вътрешните противоречия на човешкото съзнание, духовните търсения и терзанията на съвестта, които изграждат същинската участ на човека в този свят. В това свое психологическо изследване на човека Достоевски достига до дълбоките духовни основания на свободата, като я разглежда и в двете посочени перспективи – като формална свобода или възможност за избор и като реализиран избор или нравствена свобода на свободното самоопределение на личността (Бердяев, 1992а).

Християнството според Достоевски е в центъра на европейската култура и цивилизация и има основно място в духовното израстване на отделния човек и обществото като цяло, но то изисква истинска свобода, напрежение на волята и

подвиг в борбата със злото. Според Достоевски християнството е жизнена основа и същинска цел, движеща сила и най-висш идеал за човешката личност и за обществото. Подобно на Владимир Соловьев и Достоевски се измъчва духовно от това, че християнството, което от две хиляди години се разпространява сред европейското човечество, не е проникнало дълбоко в съзнанието на модерните хора и не определя в пълнота тяхното нравствено поведение. Християнството е своеобразен връх, който се достига с нравствено усилие и подвиг и в него се разрешават конфликтите на по-низшите форми на човешкото съзнание и проблемите, породени от по-несъвършените форми на организация на човешкото общество (Бердяев, 1992б).

Самият Достоевски, като автор и писател, се отличава със задълбочена духовна интуиция и изострена нравствена чувствителност към въпросите за смисъла на човешкия живот и изследва изключително задълбочено нравствените и психологическите проблеми на междучовешките и междуличностните отношения.

2.2. Николай Бердяев и философията на свободния дух

Тези теми от творчеството на Достоевски преминават и в екзистенциалната философия на Николай Бердяев, който е истински философ на свободата. Неговата философия се определя от самия него като „философия на свободния дух“ и до голяма степен основното ѝ съдържание се обуславя от философските проблеми на свободата и изследването на нейните различни степени и форми в човешкото съществуване (Бердяев, 1996: 224 – 237).

Той поставя за разглеждане проблемите за произхода на свободата и реалното ѝ присъствие в живота и екзистенциалната участ на личността, като предлага свое оригинално решение на този проблем. В онтологичен план Бердяев приема идеята за първенството на свободата пред битието. Според него свободата е първична стихия, от която Бог създава битието, но която не се определя и детерминира от законите на сътворения свят. Свободата е в царството на Духа, а не в царството на природата. В природния свят господстват законите на причинността и необходимостта, докато свободата извира от дълбините на духа. Затова свободата предшества битието и у човека тя има ирационални дълбини, от които извира, без да се предопределя и детерминира от природата и физическата причинност (Бердяев, 2000).

Човекът е едновременно духовно и природно същество и принадлежи на света на духа и на природния свят. Свободата не произтича от природния ред на обектите, а произтича от духовния порядък на битието. Тук Бердяев се придържа към онтологичното разграничаване между ноуменално и феноменално. Според него духът е същинското ноуменално битие, докато в природата се разкрива феноменалното. Затова човешката свобода, която произлиза от дълбините на духа, следва да се реализира в духовния порядък на битието и води човека към царството на Духа, докато в природния порядък цари законът на необходимостта и

там много често свободата се разкрива в деформиран и неавтентичен вид, което води до обективация и екстериоризация (Бердяев, 2000: 241 – 248).

Според Бердяев вътрешният човек е духовният човек, който пребъдва в света на Духа и живее според закона на свободата, докато екстериоризацията, като изместване на центъра на човешкото съществуване от вътрешния духовен свят към външния природен свят на обектите, води до поробване на човека и до деградиране на неговото съществуване под властта на природния свят на обектите и вещите, който е свят, определян от закона на необходимостта (Бердяев, 1992б).

Николай Бердяев пламенно отстоява принципите на индетерминизма и постулира свободата на човека като изначално основание за неговото битие и истинско съществуване, като отказва да приеме детерминистките определения за свободата като човешка даденост, произтичаща от природата. Според него природата не е източник на свободата и затова нито една натуралистична метафизика не може да даде решение на проблема за свободата. Всеки опит свободата да се изведе от природата води до различните типове детерминизъм и окачествяване на самата свобода като природен феномен. В действителност според него свободата произтича от дълбините на меоничното – от първичната ирационална стихия, която предшества появата на битието, защото свободата е в основата на самото битие, поради което не може да бъде определяна от законите на необходимостта (Бердяев, 2003).

Философските възгледи и идеи на Николай Бердяев за свободата имат както онтологично, така и чисто антропологично и етическо измерение. От онтологическа гледна точка можем да кажем, че според неговата особена теория на битието, която се развива в рамките на руската религиозна философия на всеединството, истинската реалност и природната действителност са едновременно единни, но и качествено разнородни по своя онтологичен статус като степени и форми на битие. Бердяев акцентира върху йерархичното превъзходство на човека като духовно и свободно същество над природата и закономерностите на природния ред на битието. За него е определяща идеята за несводимостта на човешкия дух към категориите на природното битие и затова той определя същността на човека предимно като свободна личност, а не толкова като природен индивид. Този християнски персоналистичен подход към човека и свободата е един от най-характерните за философското мислене на Бердяев (Бердяев, 1992б; 1994).

Християнското учение за битието на тварния свят и човека включва богооткровената истина (Бит. 1: 1 – 31) за сътворението и фундаменталното разбиране за йерархичното единство на Космоса и мястото на човека в порядъка на съществуващото като свързващо звено между духовния и природния свят. Това учение е разработвано систематично в богословието на Църквата и е предпоставка за съвременната християнска антропологична визия и нравствена философия на свободата. В по-ново време това християнско учение се разработва в рамките на

руската християнска религиозна философия предимно в парадигмата и метафизиката на всеединството с нейните различни варианти. Тук се чувства влиянието на Кант, Шелинг, Соловьев, С. Франк, Н. Лоски, В. Зенковски и други. Според това християнско онтологическо учение битието на тварния свят се разграничава на различни пластове или онтологични степени, които биват определяни като реалност и действителност, дух и природа, трансцендентно и иманетно битие, които са едновременно единни, но и разнородни. Съществуващото се състои от различни степени, пластове или форми на битие, които се проникват взаимно, но и онтологически остават разнородни. В тази космологична визия се разкрива богословската идея за Богочовечеството, която има както антропологични и христологични измерения, така и онтологични. Тази християнска идея дава ключ за разкриване и разрешаване на въпросите за свободата на човека и връзката на човешката свобода с Божиата воля. Истинската свобода на човека се разкрива и реализира в доброволното следване на Божиата воля. Този християнски идеал може да се реализира по образа на Иисус Христос, Който съзнателно и свободно привежда в единство своята човешка воля с волята на Небесния Отец и дава пример и идеал за човека как да съвместява и реализира своята човешка свобода чрез съгласие и единство с Божиата воля. В християнската етика този принцип на етическа автономия се съгласува с теонимните принципи на религиозната нравственост (Бердяев, 2003).

Този тип християнска онтология и етика на Богочовечеството, разработвани от руските религиозни мислители, принципно се съгласуват и синхронизират с кантиански дуализъм на ноуменално и феноменално, но се противопоставят на философския монизъм или пантеизъм както в идеалистическата му версия на есенциалистката метафизика на Хегел, така и на материалистическата му версия в позитивизма, натурализма или диалектическия материализъм (Бердяев, 2000: 249 – 254).

В по-новата онтология на битието, която се развива в границите на философската феноменология, екзистенциализма и персонализма, това християнско учение има важно присъствие и значение. То оформя основите на важното за съвременната християнска етика разбиране за плуралистичния и йерархичен характер на битието и онтологичния ред на съществуващото, което се отразява в областта на антропологията и етиката. Затова и Бердяев определя първата свобода като нисша свобода, но и като абсолютно необходима за висшата и абсолютна идеална свобода на човека, която се реализира в царството на Духа и достига своята крайна цел в живота с Бога и вечното блаженство (Бердяев, 1992б: 102 – 119).

Бердяев счита, че християнството в своята автентична форма и истинска духовна традиция приема и двете форми и степени на свобода, които по-късно в теологията са били отстоявани от противоположни религиозни направления и схолостични концепции. Не може да има истинска свобода без приемане на

първичната свобода като ирационална възможност за избор между добро и зло. Христос също приема тази свобода, като призовава Своите ученици да Го следват свободно, свободно да откликнат на Неговия призив, а не принуждава никого да Го следва и да върви след Него принудително (Бердяев, 1994).

Но от друга страна, свободният избор определя нравствения характер и самата качественост и ценностен профил на човешкия акт и конкретната постъпка. Затова истинската, реална и положителна нравствена свобода е възможна само чрез превъзможване на низшите инстинкти и съобразяване на волята с доброто. Но от друга страна, според Бердяев това не е само свобода на волята, а пълна максимална свобода на човешкия дух. Това е свобода на човешкото същество като духовна личност, в която човешките съзнателни сили и способности не се раздробяват на воля, разум и чувства, а се интегрират и се събират в пълнотата на човешкия дух, като определят цялостното съществуване на човешката личност. Бердяев отхвърля диференцирания подход към свободата като свобода само на волята и приема, че в истинската цялостна представа и понятие за свободата трябва да приемаме единството и неделимостта на човешкия дух, свободата на човека като личност, а не като природно същество (Бердяев, 1992б).

2.3. Свободата на човека и нравственият избор според Борис Вишеславцев

Борис Вишеславцев (1877 – 1954) е интересен руски мислител и представител на Руския религиозен ренесанс, който съчетава философските и психологическите аспекти в изследването на човека и неговото нравствено съзнание. Той тръгва от философията на правото и етиката на Фихте и достига до метафизическата етика на Николай Хартман и аналитичната психология на Карл Юнг. В този философски процес на задълбочено изследване на човека и неговата нравственост Вишеславцев се интересува от свободата на нравствения избор и произхода на злото, като изследва нравствената проблематика както в етикофилософски и метафизичен план, така и във връзка с психологическите аспекти на съзнанието. В своите религиозно-философски изследвания Вишеславцев разглежда етическите проблеми на детерминизма и индетерминизма, анализира философските аспекти на нравствената автономия, но се интересува и от психоаналитичните въпроси на сублимацията и проблемите на подсъзнанието в теорията на Фройд и аналитичната психология на Юнг.

Вишеславцев се занимава задълбочено с проблема за свободата и необходимостта в метафизиката и сравнява християнските идеи с ценностната етика на Николай Хартман. Той изследва антиномиите на свободата в областта на нравствената философия и етиката, но също така се отнася критично към антропологичния редуccionизъм в психоаналитичната теория на Фройд. Етическите проблеми на нравствения избор Вишеславцев разглежда и в светлината на емпиричните изследвания на съзнанието в аналитичната психология на Юнг (Ви-

шеславцев, 1994: 106 – 113).

Според него човекът, като познаващо и разумно духовно-нравствено същество, възприема наличната действителност и познава по различни пътища непосредствената емпирична реалност. Той анализира и прониква в дълбините на възприетото и по духовно-интуитивен път се ориентира в заобикаляния свят, оценява и търси смисъла на битието и своето собствено съществуване. В този процес на познание, където се отключват сложни познавателни и рефлексивни актове, се разкриват висшите духовни заложи на човека като духовно същество и нравствена личност, която се пита за смисъла на живота, стреми се да постигне целта на съществуването си тук, на земята, и да придобие Висшето благо във вечността. В този процес на задълбочено вникване в законите на живота и смисъла на своето съществуване всеки човек се проявява като нравствено същество и реализира своите духовни потенциали. В този път на духовно познание той си служи с абстрактни понятия и нравствени оценки, поставя си свободно цели в живота и се издига чрез своя дух към съзерцанието на висшия и абсолютен смисъл на битието в търсене на Бога като Абсолютна истина и Висше благо. Именно в този процес на целеполагане се разкрива човешката свобода като нов източник на причинност в природния свят на физическата причинност и по този начин на свободата следва да се гледа през призмата на телеологизма в контекста на един каузално обусловен и детерминиран от принципа на необходимостта природен (ноуменален) свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Достоевски, Ф. М. (2005). *Записки от подземиято*. С.
Лосский, Н. (1994). *Християнско миропонимание Достоевского*. М.
Франк, С. (1990). *Достоевский и кризис гуманизма*. – О Достоевском. М.
Бердяев, Н. (1992а). *Мировзгледът на Достоевски*. С.
Бердяев, Н. (1992б). *За робството и свободата на човека*. С.
Бердяев, Н. (1996). *Философия на свободата*. С.
Бердяев, Н. (1996). *Предназначението на човека*. С.
Бердяев, Н. (2000). *Творчество и обективация*. Минск.
Бердяев, Н. (2002). *Царството на Духа и царството на кесаря*. С.
Бердяев, Н. (2003). *Екзистенциална диалектика Божественного и человеческого*. М.
Вышеславцев, Б. (1994). *Етика преображенного эроса*. М.
Панчовски, Ив. (1996). Свобода на волята. – В: *Християнска етика*. Т.1, Философия на морала. С.
Хоружий, С. С. (1991). Философский процесс в России как встреча философии и православия. – В: *Вопросы философии*, 1991, № 5.
Долгушин, Д., Цыплаков, Д. (2011). *Религиозно-философская культура России*. Часть II, Новосибирск.

REFERENCES

- Dostoevski, F. M. (2005). *Zapiski ot podzemieto*. S.
Losskiy, N. (1994). *Hristianskoe miroponimanie Dostoevskogo*. M.
Frank, S. (1990). *Dostoevskiy i krizis gumanizma*. – O Dostoevskom. M.
Berdyayev, N. (1992a). *Mirogledat na Dostoevski*. S.
Berdyayev, N. (1992b). *Za robstvoto i svobodata na choveka*. S.
Berdyayev, N. (1996). *Filosofiya na svobodata*. S.
Berdyayev, N. (1996). *Prednaznachenieto na choveka*. S.
Berdyayev, N. (2000). *Tvorchestvo i obektivatsiya*. Minsk.
Berdyayev, N. (2002). *Tsarstvoto na Duha i tsarstvoto na kesarya*. S.
Berdyayev, N. (2003). *Ekzistentsialnaya dialektika Bozhestvennogo i chelovecheskogo*. M.
Visheslavitsev, B. (1994). *Etika preobrazhennogo erosa*. M.
Panchovski, Iv. (1996). *Svoboda na volyata*. – V: *Hristiyanska etika*. T.1, *Filosofiya na morala*. S.
Horuzhiy, S. S. (1991). *Filosofskiy protsess v Rossii kak vstrecha filosofii i pravoslaviya*. – V: *Voprosy filosofii*, 1991, № 5.
Dolgushin, D., Tsayplakov, D. (2011). *Religiozno-filosofskaya kulytura Rossii*. Chasty II, Novosibirsk.

CHRISTIAN IDEAS ON FREEDOM OF MAN AND MORAL CHOICE ACCORDING TO THE REPRESENTATIVES OF RUSSIAN RELIGIOUS PHILOSOPHY (F. DOSTOEVSKI, N. BERDYAEV AND B. VISHESLAVTSEV)

Abstract. Within the framework of this article is made an attempt to mark some important Christian ideas about human freedom and their importance for the formation of some basic positions of Christian ethics on moral self-determination and moral choice. Secondly the article brings some important philosophical ideas and interpretations of freedom and moral choice of three of the prominent representatives of Russian religious philosophy (F. Dostoevsky, N. Berdyayev and B. Visheslavitsev) who are crucial for the Russian intellectual tradition and philosophical approach to the subject of freedom.

✉ **Mr. Kostadin Nushev, Assoc. Prof.**
Faculty of Theology
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
19, Sveta Nedelya Sq.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: kostadin.nushev@theo.uni-sofia.bg